

ПОЗБУТИСЯ ТРАНЗИТОЛОГІЇ АБО В ПОШУКАХ НОВИХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПАРАДИГМ

Розглядаються проблеми, що постали перед транзитологією з огляду на суперечливий перебіг пострадянських політичних трансформацій. Здійснено огляд основних підходів. Внесено пропозиції щодо осучаснення транзитологічної парадигми та напрямків подальших досліджень. Стверджується, що парадигма демократичного транзиту відіграла свою позитивну роль, але вочевидь реалії пострадянського простору вже не збігаються з положеннями цієї моделі. Абсолютна більшість пострадянських країн, що їх вважали транзитними у межах „третьої хвилі демократизації”, не просунулись значним чином у побудові демократії. Частина з них реконсолідувала авторитарні режими на новій основі, а більшість нині перебуває у невизначеній зоні між авторитаризмом та демократією.

Ключові слова: транзитологія, демократизація, демократичний транзит, політичний режим, трансформація, пострадянський простір.

Шаповаленко М.В.

ИЗБАВИТЬСЯ ОТ ТРАНЗИТОЛОГИИ ИЛИ В ПОИСКАХ НОВЫХ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПАРАДИГМ

Рассматриваются проблемы, вставшие перед транзитологией с учетом противоречивого хода постсоветских политических трансформаций. Дан обзор основных подходов. Внесены предложения по осовремениванию транзитологической парадигмы и направлений дальнейших исследований. Утверждается, что парадигма демократического транзита сыграла свою позитивную роль, однако очевидно, что реалии постсоветского пространства уже не совпадают с положениями этой модели. Абсолютное большинство постсоветских стран, которые считаются транзитными в пределах „третьей волны демократизации”, не продвинулись значительным образом в построении демократии. Часть из них реконсолідувала авторитарные режимы на новой основе, а большинство в настоящее время находится в неопределенной фазе между авторитаризмом и демократией.

Ключевые слова: транзитология, демократизация, демократический транзит, политический режим, трансформация, постсоветское пространство.

Shapovalenko M.

GET RID OF TRANSITOLOGY OR IN SEARCH OF NEW CONCEPTUAL PARADIGMS

The problems, which arose in front of transitology taking into account contradictory course of post-soviet political transformations, are considered in the article. The overview of main approaches is given. Proposals on modernizing the transit paradigm and ways of future researches are given. Sure, the paradigm of democratic transit played the positive role, however obviously, that realities of post-soviet space do not coincide with the positions of this model. Absolute majority of post-soviet countries which were examined by transitology within the limits of the «third waves of democratization», did not move up towards the construction of democracy. The one part just re-consolidated authoritarian regimes on a new basis, and the majority of these countries just stuck at an indefinite phase between authoritarianism and democracy.

Key words: transitology, democratization, democratic transit, political regime, transformation, post-soviet space.

Сьогодні актуальним залишається пошук аналітичного інструментарію, який би допоміг створити адекватні уявлення не лише про поточні ситуації в країні та навколо неї, а й про майбутній розвиток суспільства. Численні зміни на пострадянському просторі відбувалися за формальною метою створення демократії (яка закарбована і в Конституції України) та здобуття членства в ЄС. Крізь призму певних імпортованих західних концепцій соціології, порівняльної політології, які виконували функцію інтелектуальної компенсації на тлі провалу домінування марксистської парадигми, протягом десятиліть досліджувалися процеси змін на пострадянському просторі. В першу чергу це стосується транзитології як цілісної і системної науково-дослідницької галузі, що сформувалася на основі емпіричних даних перехідних процесів у країнах Латинської Америки у 70-ті роки ХХ ст. Класична транзитологія народилася в межах політичної науки провідних країн Заходу, у першу чергу США. Існує безліч монографій (у т.ч. колективних), збірників, статей із зазначеної проблематики. Наявна також низка спеціалізованих наукових видань, зокрема „Journal of Democracy”, „Journal of Communist Studies and Transition Politics”, „Communist and Post-Communist Studies” і т.д. Класичними вважаються праці таких політологів, як Д. Растоу, Ф. Шміттера, Т. Карла, Г. О’Доннелла та А. Пшеворського. Серед вітчизняних учених можна виділити праці О. Романюка, О. Фісуна, В. Горбатенка, А. Колодій, О. Дергачова, Ф. Рудича, О. Долженкова та інших, хоча помітно, що вітчизняна транзитологія робить лише перші кроки. Російські дослідники В. Гельман, А. Мельвіль також зробили свій внесок у дослідження пострадянських трансформацій. Разом із тим, помітно бракує робіт, в яких би робилися спроби осучаснити постулати транзитології з урахуванням теоретичного доробку згаданих учених, а також аналізу політичної практики країн пострадянського простору.

Різні позиції багатьох (здебільшого західних) транзитологів об’єднує лише своєрідна парасолька – модель „демократичного транзиту” чи то „поставторитарного переходу”. В цілому ж спостерігається досить серйозні розбіжності у поглядах на функціонування цієї моделі і складових її елементів. У зв’язку з серйозними політичними труднощами, що відчутно позначилися на функціонуванні поставторитарних

політичних режимів, намітилися значні зрушення в оцінці ситуації „невизначеності” переходу [1, с.20; 2, с.49; 3]. Це багато в чому підштовхнуло методологічні суперечки навколо теорії С. Гантінгтона про „третю хвилю демократизації”: чи закінчилася вона і чи слід очікувати авторитарного „відкату” (якщо брати модель „хвильового” розвитку світового демократичного процесу), чи продовжується сьогодні і на якому етапі, які взагалі критерії так званої демократизації, чи то універсальні вони, чи то унікальні для кожної конкретної країни. Але наукова експансія її концептуальних підходів на інші регіони світу не виявилася надто вдалою. Більше того, вона увійшла у тривалу методологічну кризу, яку відмітили й американські дослідники, та й російські. Тому, з нашої точки зору, варто було б розглянути перспективи використання транзитологічних підходів у дослідженні перехідних процесів на пострадянському просторі та варіанти пошуку інших концепцій.

Рухомим в смисловому і змістовному плані є саме поняття „Демократія”. Таку гнучку його інтерпретацію можна поширити на всі пострадянські країни (наприклад, „неліберальні демократії” у Ф.Закарія). При цьому держави Центральної і Східної Європи взагалі продемонстрували відхід від деяких принципів ліберальної демократії: зростання популізму в політиці, нестабільність партійних систем, націоналізм, радикалізація протестних настроїв. Але головним все ж таки є телеологічна заданість парадигми, а саме однозначно позитивна цінність демократії, переваги її перед іншими формами політичних режимів. Ця цінність розглядається як абсолютна й універсальна для всіх країн і континентів. Таким чином, демократія стає своєрідним маркером цивілізованості і прогресивності політичного режиму, основою суспільних відносин та їх регулятором. А це підвищувало значимість парадигми транзитології для сучасних соціальних наук, політичної практики та її ідеологічного забезпечення.

Розгляд політичного процесу в руслі методології, що використовує в якості однієї з базових категорій поняття „демократія”, підкреслює як би сучасність та актуальність саме такого ракурсу дослідження політичних процесів. Виникаючі складності з операціоналізації поняття „демократія” багато політологів намагаються зняти шляхом використання різних нових категорій, наприклад, „демократура”, „псевдодемократія”, „делегативна демократія” і ін., щодо

політичних режимів, які не відповідають за своїми основними інституціональним і функціональним параметрам так званим ліберальним демократичним системам. Інакше кажучи, погляду дослідників, що працюють в руслі транзитологічної парадигми, постає не об'єкт дослідження (скажімо, система інститутів або функціонування еліти будь-якої країни) сам по собі, а обов'язково в порівнянні з аналогічними феноменами існуючих демократичних систем. Таким чином фіксується наявність певного „збочення”, „перверсії” або відхилення від західних зразків ліберальної демократії. Тобто констатується „перехідність” як невизначена типологічна характеристика політичного режиму.

Особлива роль в процесі переходу приділяється різного роду факторів соціальної інженерії (Ф.Шмігер) [4; 5], конструювання політичних інститутів, рецепція принципів правових систем розвинених демократичних держав, формування нового типу культури на базі іншого набору цінностей і пріоритетів, переосмислення історії і традицій народу. Але все одно було спрямовано конструювання найбільш оптимальних умов для функціонування демократії та формування середовища, в якій відбувається адаптація структурних та інституціональних нововведень.

Люкан Вей та Стівен Левіцкі досліджують транзит під протилежним кутом зору, акцентуючи причини збереження авторитарних режимів : 1) сила зв'язків країни з Заходом – там, де цей зв'язок був міцним та стійким, жоден авторитарний режим не пережив реставрації, зокрема у Центрально-Східній Європі; але там де цей зв'язок був незначним, як на пострадянському просторі, набагато більше значення мали внутрішні фактори, що часто суперечили глибокій демократизації; 2) сила єдиної партії, 3) сила військово-поліцейського апарату, його здатність придушити антивладні виступи, 4) державний контроль над економікою (особливо в країнах, багатих мінеральними ресурсами). Також згадані вчені наголошують, що характер падіння авторитарних режимів має значення для подальших траєкторій політичного розвитку. Консолідація демократія більш ймовірна у випадку жорсткого переходу („hard door transition”), коли опозиція отримує владу внаслідок жорсткої боротьби із сильним авторитарним режимом, аніж у випадку м'якого переходу („rotten door transition”), коли опозиція

отримує владу з рук слабкого авторитарного режиму [6].

Виникнення проблеми адекватного визначення „відхилення” від демократії актуалізує й проблеми альтернативних концепцій у зв'язку з очевидними обмеженнями суто компаративного підходу в поясненні складних інституційних рамок політичних систем [7]. Отже, слід розглянути історичні особливості сприйняття правових і політичних інновацій, ставлення населення до модернізаційних новацій владних еліт, ступінь збереження і відтворення соціокультурного багажу, традицій, ретрансляції стійких символів масового свідомості.

Серйозному аналізу в рамках інституційного підходу піддалися і проблеми адекватності умовам країн виборчої системи і електорального законодавства, принципів представництва і національно-територіального улаштування. Увагу дослідників приваблювали перш за все проблеми формування основ демократичного державного устрою на базі конституції. При цьому конституція розглядалася як досить серйозна база інституційних змін політичного режиму.

Само по собі дослідження політичного процесу в рамках транзитологічної парадигми, на наш погляд, цілком правомірно і має масу реальних позитивних можливостей. По-перше, можна уявити політичне життя як постійний процес змін на рівні суспільних груп, інститутів, практик, які не фіксуються в категоріях статички, оскільки політичний процес як такий – динамічне явище з безліччю можливостей і напрямків. По-друге, транзитологічний підхід зосереджений на виділенні й аналізі чинників політичних змін. Тут, звичайно, можна приймати або відкидати намічені багатьма дослідниками параметри, але не викликає сумнівів самі підходи у такому випадку: інституціональний та структурний функціоналізм в їх нових інтерпретаціях (А. Етціоні, Д. Норт та ін.). По-третє, саме транзитологічна парадигма дослідження політичних процесів стала основою розгляду нестабільних, нестійких, але водночас складно організованих систем в їх найбільш важкий період розвитку – пошуку оптимальної форми самоорганізації на основі переосмислення світового досвіду й актуалізації свого історико-культурного потенціалу. Таким чином, тимчасові, темпоральні характеристики при дослідженні багатьох важливих аспектів політичного процесу

набувають характеру історично зумовленого та прив'язаного до відповідного соціально-економічного середовища духовно-культурного континууму. І, нарешті, по-четверте, транзитологія стала серйозним науковим напрямом, який пов'язує глобальні світові, довгострокові тенденції розвитку (економічного, соціально-політичного, інформаційного плану) і локальні процеси. При цьому з'явилася можливість не тільки розгляду загального процесу демократизації та його впливу на ситуацію в державах „недемократичних” або „перехідних”, але й визначення чинників прояву тенденцій до глобалізації економічних відносин на цьому рівні, посилення інформаційного впливу провідних держав світу, які володіють потужним потенціалом засобів масових комунікацій і т.д. Спроби зв'язати теоретичне осмислення політичного процесу в світі з певним ідеологічним забезпеченням конкретних дій політиків стикаються з проблемою коректності наукового мислення взагалі. Тому видається, що транзитологія опинилася в амбівалентній ситуації. В якості швидкої і досить активної форми осмислення соціально-політичної дійсності держав вона стала загальноживаною навіть в вітчизняній політології (наприклад, поняття „перехідність”, „невизначеність”) [8]. Але водночас очевидні обмеженість і спрощеність цього поняття в плані фіксації лише нестабільного і складного процесу, що зрештою вимагає особливого інструментарію для аналізу. Тут набагато небезпечнішим є повернення в суспільні науки нової „істинної” системи знань у вигляді певної ідеологічної заданості, ніж наявність багатьох протиріч і помилок в методологічних прийомах транзитології [9, р.321; 10, р.90].

Зауважимо, що провал численних прогнозів щодо розвитку України пов'язаний із хибними парадигмами, які домінували і домінують до тепер у науковому дискурсі політології, соціології і таке інше. Усі події, процеси, які відбувалися на теренах країни намагались номінувати як розвиток ринкових відносин, партій і партійної системи, державотворення. Тобто ставлення до цих процесів та їх аналіз здійснювались з позиції парадигми прогресу, який завжди супроводжує поступальний розвиток. Але водночас ігнорувався протилежний процес – деградації існуючих структур. Тобто сам дискурс розвитку заковує більш менш об'єктивний аналіз або більш адекватний аналіз процесів, що відбуваються, у жорсткі безальтернативні рамки. Постійно відроджуються концепти

прогресу та розвитку на тлі соціального, економічного, політичного, геополітичного погіршення ситуації. На думку деяких науковців, це пов'язано із відсутністю концепції розпаду, в межах якої можна було б моделювати процеси деградації та спаду. Аналогічного структурованого дискурсу щодо цих проблем просто не існує. Без чітко сформульованої парадигми розпаду не може бути ані теорії, ані моделей розпаду, які б допомогли спрогнозувати негативні наслідки реформ, революцій, змін тощо.

Відомий британський науковець угорського походження Імре Лакатос підкреслював, що дослідницька програма не може бути відхилена на підставі того, що є факти, які спростовують висновки, що випливають із неї [11]. Мабуть, настав час дати завершений і об'єктивний погляд на посткомуністичні трансформації. В кінцевому підсумку політична наука, як і інші наукові дисципліни, що постійно розвиваються, повинна представити по можливості несуперечливі і логічні пояснення, які є не істиною за визначенням, а лише деякими спробами вибудувати продуктивні моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Капустин Б.Г. Конец „транзитологии”? (О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия) / Б.Г. Капустин // ПОЛИС. – 2001. – №4. – С. 6-26.
2. Кузнецов И.И. Парадигма транзитологии / И.И. Кузнецов // Общественные науки и современность. – 2000. – № 5. – С. 46-51.
3. Мартыанов В.С. Конец транзитологии: Что дальше? [Електронний ресурс] / В.С. Мартыанов. – Режим доступу : www.espi.ru/Content/Conferences/Papers2004/Martyanov.pdf
4. Шмиттер Ф. Размышления о „транзитологии”: раньше и теперь [Електронний ресурс] / Ф. Шмиттер. – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/2013/6/razmyshleniya-o-tranzitologii-ranshe-i-teper>. – Вып. журнала № 6 (57) 2013
5. Карл Т. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы (размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций) / Т. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. – 2004. – № 4. – С. 6–27
6. Way L. A., Levitski S. Why „Democratic Breakthroughs” often fail to create democracies: Modes of Transition [Електронний ресурс]. URL: <http://www.sais-jhu.edu/academics/regional-studies/europe/confrences/countering-regression/pdf/lucan-way-177background.pdf><http://www.sais-hu.edu/academics/regional-studies/europe/confrences/countering-regression/pdf/lucan-way-background.pdf>
7. Fisun O. Rethinking Post-Soviet Politics from a Neopatrimonial Perspective / O. Fisun // Democratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization. – 2012. - Vol. 20, No. 2. – P. 87-96.

8. Романюк О.І. Кінець транзитології” чи криза її первинної парадигми? [Електронний ресурс] / О.І. Романюк // Політичний менеджмент. – 2011. – № 2(47), – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=69&c=15877>
9. Gans-Morse J. Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post-Communist Transitions and the Myth of a Dominant Paradigm / J. Gans-Morse // Post-Soviet Affairs,- 2004, 20,4 – P. 320–349.
10. Plattner M. Reconsidering the Transition Paradigm / M. Plattner // Journal of Democracy – 2014, 25:1 (January): – P. 86-100.
11. Лакатос И. История науки и ее рациональные конструкции [Електронний ресурс] / Имре Лакатос. – Режим доступу <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000330/index.shtml><http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000330/index.shtml>

УДК 328.13-027.236[(47+57:1-55)]:303.7

Осадчук І. Ю.

Львівський національний
університет імені Івана Франка

ЕФЕКТИВНІСТЬ УРЯДІВ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Проаналізовано поняття „ефективність уряду”. Визначено основні підходи до ефективності уряду в політичній науці. Виокремлено індикатори ефективності урядів. На підставі спеціальних методик оцінено ефективність урядів у пострадянських країнах. З’ясовано кореляцію між типами політичних режимів та критеріями ефективності урядів у пострадянських країнах.

Ключові слова: ефективність уряду, пострадянські країни, якість бюрократії, індекс трансформації, статусний індекс, індекс управління.

Осадчук И. Ю.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРАВИТЕЛЬСТВ В ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ

Проанализировано понятие „эффективность правительства”. Определены основные подходы к эффективности правительства в политической науке. Выделены индикаторы эффективности правительств. На основании специальных методик оценена эффективность правительств в постсоветских странах. Выяснена корреляция между типами политических режимов и критериями эффективности правительств в постсоветских странах.

Ключевые слова: эффективность правительства, постсоветские страны, качество бюрократии, индекс трансформации, статусный индекс, индекс управления.

Osadchuk I. Y.

THE EFFECTIVENESS OF GOVERNMENTS IN POST-SOVIET COUNTRIES

The concept of „government effectiveness” is analyzed. The main approaches to the government effectiveness in political science are defined. Indicators of the effectiveness of governments are determined. On the basis of special methods the effectiveness of governments in post-Soviet countries is evaluated. Correlation between the types of political regimes and indicators of the effectiveness of governments in post-Soviet countries is ascertained.

Key words: government effectiveness, post-Soviet countries, quality of bureaucracy, transformation index, status index, management index.